

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

94(470+571)“18”:351.862.4

Олена Приходьон

ПОВНОВАЖЕННЯ Й ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗМІНИ В СТРУКТУРІ СВЯТІЙШОГО СИНОДУ У ДРУГІЙ ЧВЕРТІ XIX СТ.

У статті охарактеризовано повноваження Святішого Синоду й організаційні зміни, які відбулися у його структурі впродовж другої чверті XIX ст. Доведено, що реформи, проведені обер-прокурорами С. Нечаєвим та М. Протасовим у 30–50-х рр. XIX ст., у цілому завершили перебудову вищого церковного управління на відомчий лад. Особлива увага приділена правовому статусу канцелярії обер-прокурора, господарському та духовно-навчальному управлінням. Наголошується на тому, що за доби правління Миколи I відбулося посилення інституту обер-прокуратури.

Ключові слова: Російська православна церква, Святіший Синод, Микола I, духовенство, обер-прокурор.

Упродовж усього періоду існування Російської імперії, Російська православна церква (далі – РПЦ) була невід'ємною частиною суспільного життя. Імперський період в історії Росії хронологічно співпадає з синодальним періодом в історії церкви, тому вивчення становища Святішого Синоду як вищого органу управління Російською православною церквою у різні конкретно-історичні періоди є логічним і закономірним. Деякі аспекти цього питання цікавили і продовжують цікавити істориків церкви [1–13], однак, здебільшого вони зверталися до становища Синоду у другій половині XIX – на початку XX ст.

Метою статті є спроба доповнити здобутки наших попередників і більш детально охарактеризувати повноваження й організаційні зміни, які відбулися у структурі Синоду у другій чверті XIX ст., що збігається з добою правління імператора Миколи I.

У результаті петровських реформ в Росії виникла нова система управління церквою. З ліквідацією патріаршества, яке фактично не існувало з 1700 р. – часу смерті патріарха Московського і всія Русі Адріана, на чолі церкви був поставлений колегіальний орган чорного та білого духовенства – Святіший Правлячий Синод [2, с. 25]. За своїм правовим становищем він прирівнювався до сенату і отримував, як і останній, від імені імператора “высочайшие указы и повеления” стосовно усіх церковних справ. Усі постанови Синоду аж до 1917 р. виходили зі штампелем “По указу Его Императорского Величества”, що свідчить про відсутність у Синоду законодавчої автономії, тому не можемо погодитися з викладачем церковного права Казанської духовної академії в 1881–1914 рр. І. Бердніковим, котрий говорив про наявність у Синоду законодавчої влади [6, с. 158], хоча й не пояснював її проявів.

Фактично реформа Петра I ввела РПЦ до складу державного апарату Російської імперії. Юридично вона була оформлена духовним регламентом, затвердженим 25 січня 1721 р. [14], відповідно до якого під контролем Синоду знаходилися питання канонічного характеру, нагляд за “чистотою” віри, боротьба з розколом, духовна цензура і суд, деякі питання сімейного права тощо. Так, за згодою “высочайшей власти”, Синод мав право відкривати нові кафедри, обирати ієрархів та призначати їх на вакантні посади, контролював проведення ревізій єпархій, академій та семінарій. Ревізії єпархій доручалися єпископам, а інспектування навчальних закладів виконували ревізори духовно-навчального управління Святішого Синоду. Названі уповноважені подавали йому річний звіт.

Призначення та зміщення настоятелів монастирів, членів та секретарів духовних консисторій, архімандрити, ігумени та протоієреї, призначення нагород, заснування нових монастирів і церков було виключною прерогативою Синоду. До його відання відносилися також питання віри та моралі, боротьба з розколом, єретичними вченнями та сектантством. Він мав право встановлювати нові свята й обряди, канонізувати святих, видавати Священне Писання та богослужбові книги, а також накладати цензуру на твори богословського, церковно-історичного та канонічного змісту. Синод здійснював верховний нагляд за виконанням церковних законів усіма членами Церкви та за духовною освітою народу, мав право клопотатися перед верховною владою щодо потреб Церкви.

Як вища церковна судова влада, Синод був судом першої інстанції щодо звинувачень єпископів у антиканонічних діях та апеляційною інстанцією щодо справ, які вирішувалися у єпархіальних судах. Синод мав право виносити остаточне рішення щодо більшості справ з розлучень, а також у справах про зняття сану з духовенства та анафемствування мирян. Нарешті, Синод слугував органом канонічного спілкування РПЦ з автокефальними православними церквами та Вселенським православ'ям.

Крім того, що Синод був центральним органом управління РПЦ, єпархіальною владою для колишньої Патріаршої області, перейменованої у Синодальну. Синод керував нею через ті ж прикази, які існували і за патріарха, однак перейменовані у дикастерію (у Москві) та тиунську контору (у Петербурзі) [14].

Повноваження Синоду в духовному регламенті та законодавчих актах пізнішого часу окреслювалися у загальних рисах і часто змінювалися. На думку дослідника церковної реформи Петра І П. Верховського, упродовж XVIII–XIX ст. "компетенция Св. Синода определялась не столько положительными, сколько отрицательными чертами, а именно: 1) изъятия из его ведения целого ряда дел правительственных, экономических, судебных, в том числе некоторых брачных, наследственных и проч., 2) отношением Св. Синода к верховной власти и 3) отношением его к деятельности и власти синодального обер-прокурора" [15, с. 115–116; 16].

Відповідно до духовного регламенту, в колегію Синоду входили 12 представників білого та чорного духовенства, у тому числі три архієреї; архімандритів же, ігуменів та протопопів "скільки достойных сыщется". Усі вони призначалися імператором і подібно до членів світських колегій складали присягу при вступі на посаду. Але на практиці, для визначення складу присутніх у Синоді з духовним регламентом перестали рахуватися ще XVIII ст. З початку XIX ст. в Синод перестали призначати архімандритів, а на їх місця викликали обер-священника армії та флоту і царського духівника, котрі належали до білого духовенства, хоча, відповідно до штатів 1819 р., колегія Синоду складалася з семи членів: чотирьох архієреїв, двох архімандритів та одного протоієрея [17, с. 8].

За доби правління Миколи І, обер-прокурор граф М. Протасов слідкував за тим, щоб персональний склад Синоду відповідав його вподобанням і оновлювався кожних 2–3 роки. Постійними членами Синоду залишались митрополити Санкт-Петербурзький, Московський і Київський, хоча 1842 р. Московський митрополит Філарет (Дроздов) [18; 11, ч. 1, с. 37, 44–50; 19] та Київський митрополит Філарет (Амфітеатров) [11, ч. 1, с. 53, 56], поїхавши до своїх єпархій, залишили Синод, хоч і не втратили членства у ньому. 1835 р. Микола І призначив членом Синоду свого сина Олександра, що викликало спротив у середовищі архієреїв, в першу чергу – митрополита Московського Філарета (Дроздова) [20, с. 51; 21, с. 74], можливо тому, великий князь утримувався від участі в засіданнях Синоду. Детальний список осіб, які засідали у Святійшому Синоді в першій половині XIX ст. у своєму дослідженні наводить М. Морошкін [21, с. 48–80].

Засідання Святійшого Синоду відбувалися у дві сесії – зимову та літню, у проміжках між якими єпископи роз'їжджалися по своїх єпархіях [21, с. 74]. Тричі на тиждень проводилися засідання Синоду. Ці дні були обов'язковими для присутності його членів. З доповідями на засіданні виступали, зазвичай, обер-секретарі Синоду, котрі, впродовж відведених для цього трьох годин, мали представити до 50 справ, тому не дивно, що у Синоді накопичувалася низка нерозглянутих справ, та й ті, про які доповідали на засіданні, часто потребували доопрацювання [22, с. 75]. Отже, Святійший Синод не був виключенням з-поміж інших вищих імперських установ, де справи фактично вирішувались головами канцелярій.

Державний нагляд за діяльністю Синоду здійснював обер-прокурор – світський чиновник з середовища військових чи цивільних осіб. Ця посада була запроваджена Петром І 11 травня 1722 р. [23]. Права й обов'язки обер-прокурора Синоду визначала інструкція [24], подібна до інструкції генерал-прокурора сенату. Обер-прокурор був присутній на засіданнях Синоду, спостерігав за правильним, своєчасним і законним ходом справ, мав право вето на рішення синодального "присутствія" і доповідав про них імператору.

Реформи, проведені обер-прокурорами С. Нечаєвим та М. Протасовим у 30–50-ті рр. XIX ст., у цілому завершили перебудову вищого церковного управління на відомчий лад. За визначенням сучасної дослідниці місця та ролі Святійшого Синоду в системі державних установ Російської імперії С. Алексєєвої, Синод перетворився на велике і складне "міністерство" у справах православ'я [2, с. 27]. У цей період у його складі відбулися структурні зміни і виникали нові установи. Так, 1836 р. при Синоді створено господарський комітет [26], який розпоряджався коштами, що знаходились в "особом ведении" Синоду, зокрема, сумами, асигнованими на його канцелярію і господарський комітет у відповідності до штату і поза ним для виплати жалування службовцям, виділеними на ремонт синодального приміщення; прибутками синодальної типографії та книжкових магазинів, біблійськими коштами (прибутки від продажу Святого Писання). Також до компетенції комітету входили будь-які господарські розпорядження щодо синодальних приміщень,

типографії, книжкових магазинів, біблійського майна та інших питань, визначених Синодом [26, § 1–2].

Крім того, господарський комітет контролював надходження і витрату коштів, які надходили з державного казначейства для потреб духовного відомства [26, § 3]. До складу комітету входив директор канцелярії, обер-прокурор і один з призначених ним чиновників його столу, юрист-консульт і керуючий справами комісії духовних училищ [26, § 6]. У підпорядкуванні комітету знаходилась контора московської і керівництво петербурзької синодальних типографій, комісари книжкових магазинів, а також інші службовців, які завідували майном Синоду [26, § 5].

"Во всех действиях своих" господарський комітет був підконтрольний синодальному обер-прокурору [26, § 4]. Зокрема, комітет щомісяця звітувався перед ним про стан згаданих фінансів, а у кінці року – про їх обіг, вказуючи на економію і прибутки друкарень [26, § 26]. Лише з дозволу обер-прокурора виконувалися ремонтні роботи, витрати на які перевищували 2 тис. карбованців (далі – крб.) "по одному предмету" [26, § 20] та укладалися контракти на суму більшу, ніж 10 тис. крб. На власний розсуд синодальний обер-прокурор розпоряджався залишками коштів, які виділялися на утримання синодального приміщення, і відсотками з них, маючи право призначити з цих сум допомогу службовцям, котрі не мали приміщення у державних будівлях [26, § 27]. Положенням про господарський комітет передбачалося складання проекту переоблаштування синодальних типографій з метою "улучшения состояния по части книгопечатания, хозяйственных распоряжений, приращения капиталов и порядка счетоводства в отчетности" [26, § 31]. Таким чином, зі створенням господарського комітету обер-прокурор Синоду зосередив у своїх руках управління синодальними коштами.

Без перебільшення переломним у реформуванні структури Святійшого Синоду за доби правління Миколи I можна назвати 1839 р. Одним з напрямків такого реформування було перетворення господарського комітету на господарське управління при Святійшому Синоді [27]. Окрім тих функцій, які мав комітет, під контроль управління передавалися капітали духовно-навчального відомства. Про їх використання обер-прокурору надавався щорічний особливий звіт, котрий у свою чергу розглядався Синодом [27, §1, 8, 25]. На відміну від складу комітету, до складу управління, окрім постійних членів, обер-прокурор тимчасово або на постійній основі міг призначати інших чиновників свого відомства [27, § 10]. Усі звернення господарського управління до імператора, Державної Ради, комітету міністрів або єпархіальних преосвящених надходили від імені обер-прокурора. Він також виступав з пропозиціями, підготовленими управлінням на засіданнях Синоду, який давав "заключения" по них [27, § 16]. Обер-прокурор надавав дозвіл на витрати у справах управління, які не перевищували 10 тис. крб. і затверджував контракти на суму не більше 50 тис. крб., але використання господарським управлінням більших сум, а також витрати з біблійських фондів і сум, призначених для допомоги бідним особам духовного звання, допускалися лише за згоди Синоду [27, § 20–21].

Таким чином, компетенція господарського управління порівняно з функціями господарського комітету і повноваження власне обер-прокурора розширювалися. Водночас законодавство не допускало узурпації влади останнім, оскільки за законодавством рішення у справах приймалися на засіданнях Святійшого Синоду. Крім того, саме Синод контролював важливі і значні витрати управління.

Окрім упорядкування господарської діяльності Синоду, за доби правління Миколи I відбуваються суттєві зміни в управлінні навчально-виховною діяльністю церкви: імператорським указом того ж 1839 р. комісія духовних училищ замінювалася духовно-навчальним управлінням на чолі з обер-прокурором і закріплювався його нагляд за духовною освітою [28].

До компетенції духовно-навчального управління відносилися справи виховання й освіти "духовного юношества", завідування капіталами та іншими господарськими справами духовно-навчального відомства, збирання відомостей про стан справ у ньому "дабы высшему начальству были известны настоящее их положение, успехи и недостатки" [28, § 2], спостереження за виконанням постанов і приписів начальства.

Управління збирало матеріали і готувало справи до розгляду. Відповідно до їх підзвітності, справи поділялись на два види – ті, які розглядались Синодом і ті, які розглядались безпосередньо обер-прокурором або ж духовно-навчальним управлінням самостійно. Так, Синод розглядав проекти і постанови про облаштування навчальних закладів, заснування, перенесення і закриття училищ, розгляд викладацьких конспектів, введення книг до використання у навчальному процесі, важливі питання, які виникали після огляду духовних навчальних закладів, призначав пенсії та допомогу за духовно-училищну службу, розглядав кандидатури на посади ректорів та інспекторів академій і семінарій, призначав, переміщував і звільняв викладачів академій та семінарій, котрі мали духовний сан; розглядав питання про нагородження працівників духовних навчальних закладів, котрі належали до духовного стану і звільняв з духовного відомства наставників і вихованців, звільняв

випускників академій від обов'язку приймати сан, призначав членів академічних конференцій, надавав учені ступені, розподіляв випускників академій на викладацькі посади.

Крім того, Синод призначав додаткові оклади на утримання вихованців у навчальних закладах, грошові допомоги викладачам і учням в особливих випадках, призначав додаткові оклади на утримання лікарень; розглядав проекти і виділяв кошти з сум духовно-навчального відомства на будівництво і переоблаштування навчальних приміщень; безкоштовно надавав училищам підручники; розглядав і передавав імператору річний звіт про стан духовно-навчальних капіталів, затверджував кошторис витрат по духовно-навчальному відомству; виділяв кошти на будівництво церков та їх облаштування усім необхідним [28, § 4]. Таким чином, Святійший Синод розглядав ті справи духовно-навчального відомства, які стосувались основних питань освіти й виховання осіб духовного стану, училищної служби духовенства, а також питання щодо розпорядження духовно-училищними капіталами і прибутками.

До компетенції обер-прокурора входили справи щодо призначення штатного жалування та класних окладів, а також вихованців до складу академічних курсів, розгляду формулярних списків про службу чиновників і нагородження наставників духовних навчальних закладів, котрі належали до цивільного відомства; розгляду відомостей про учнів навчальних закладів духовного відомства; призначення, переміщення та звільнення викладачів академій та семінарій, котрі не мали духовного сану, а також виділення наставникам квартирних коштів.

Окрім цього, обер-прокурор Синоду надавав дозвіл на купівлю класичних книг на суму не більше 5 тис. крб., будівництво і переоблаштування приміщень духовних навчальних закладів за рахунок духовно-навчального капіталу на суму, яка не перевищувала 5 тис. крб., а за рахунок місцевих економічних сум – не більше 10 тис. крб.; призначення одноразової позаштатної допомоги на придбання необхідних речей для утримання навчальних закладів і управління ними з ресурсів духовно-навчальних капіталів на суму, яка не перевищувала 2 тис. крб., а з місцевих економічних сум – не більше 6 тис. крб. Виділення коштів більше зазначеної суми було можливе лише за згоди Синоду.

Також обер-прокурор розглядав справи щодо пожертвувань приміщень і землі на користь навчальних закладів, відпуску коштів наставникам, священно- і церковнослужителям, котрих переводили з однієї єпархії до іншої. Крім того, синодальний обер-прокурор займався розглядом будь-яких пропозицій щодо навчальної чи господарської сфери функціонування духовних навчальних закладів і готував відповідні подання для їх розгляду Синодом. Обер-прокурор здійснював загальний нагляд за дотриманням духовно-навчальним відомством законів і розпоряджень [28, § 5]. Отже, у підпорядкуванні обер-прокурора знаходились ті справи, які потребували суворого нагляду за їх розглядом, а також ті, які стосувались служби осіб, котрі не належали до духовного стану.

Таким чином, незважаючи на головування обер-прокурора над духовно-навчальним управлінням, простежувалося розмежування його повноважень і компетенції Синоду щодо деяких справ духовно-навчального відомства. Найбільш важливі з них, зокрема ті, які стосувались навчально-виховного процесу та участі осіб духовного стану в ньому чи то як учнів, чи то як викладачів, вирішувалися колегіально Синодом, який обмежував одноосібну владу обер-прокурора. Принаймні саме такий стан речей отримав юридичне закріплення.

Останній крок, зроблений Миколою I, у реформуванні структури Святійшого Синоду, припав на 1836 та 1839 рр., коли імператорськими указами реорганізовано канцелярію обер-прокурора Синоду [29, 30]. Час виникнення зазначеної канцелярії є доволі дискусійним питанням в історіографії. Більшість дослідників [2, с. 27; 4, с. 350; 12, с. 122] схилиються до думки, що 1839 р. канцелярія обер-прокурора Синоду заснована, а не реорганізована. Свою думку вони аргументують тим, що імператорський указ від 1 березня 1839 р. починається доволі чітким формулюванням "Высочайше утвержденное учреждение Канцелярии Обер-прокурора Святейшего Синода" [30], але прихильники цієї точки зору чомусь не згадують, навіть, указ від 1 серпня 1836 р., який затверджував штат тієї ж таки канцелярії [29], що дає змогу говорити про її існування принаймні з 1836 р. Зовсім іншу дату створення зазначеної канцелярії наводить Ю. Кондаков – 1722 р. Підтвердження своєї точки зору він знаходить у Російському державному історичному архіві, де зберігається фонд канцелярії обер-прокурора, датування документів якого починається саме з 1722 р. [9, с. 322]. Ми погоджуємося з думкою Ю. Кондакова і схильні стверджувати, що за доби правління Микола I канцелярія обер-прокурора була реорганізована, а не заснована.

Тим не менше, можна з впевненістю констатувати, що за доби правління Миколи I відбулося посилення інституту обер-прокуратури, оскільки обер-прокурор Синоду представляв духовне відомство в керівних державних установах імперії, директори та управляючі всіх установ Синоду підпорядковувалися безпосередньо обер-прокурору. Того ж 1839 р. канцелярія Синоду була підпорядкована обер-прокурору введенням посади управляючого. За умови обговорення особливо

важливих питань, обер-прокурор скликав на консультацію очільників структурних підрозділів Синоду [30, §5]. С. Алексеева називає її Радою Міністрів [2, с. 27]. Крім того, обер-прокурорство М. Протасова супроводжувалося надзвичайним розвитком бюрократизації: "иная бумага, прежде окончательного разрешения, претерпевала три или четыре полных делопроизводства" [12, с. 122].

Таким чином, найбільш суттєві зміни у структурі Святейшого Синоду за доби правління Миколи I припали на 1839 р., коли було реорганізовано канцелярію обер-прокурора, господарський комітет перетворений на господарське управління, а комісія духовних училищ – на духовно-навчальне управління. Це дозволило Синоду в особі його обер-прокурора, на зразок світського міністерства, встановити жорсткий контроль над фінансами і навчально-виховною діяльністю церкви, продовжуючи тим самим її перетворення на звичайне державне відомство.

Організаційні та функціональні перетворення Синоду були наслідком як адміністративної необхідності, так і зміни у відносинах між носіями вищої державної влади та Синодом; і не в останню чергу вони відбувались за ініціативи обер-прокурорів, вплив яких постійно зростав, адже обер-прокурор отримав вирішальний голос у Синоді, а його канцелярія відтіснила синодальну. Але такі реформи мали прагматичні цілі, адже члени Синоду не мали спеціальної підготовки, яка б дозволяла їм професійно вирішувати господарські та фінансові питання, за що вони навіть не несли відповідальності.

Шляхом підпорядкування обер-прокурору колишніх синодальних установ і створення нових з органу нагляду він поступово перетворився на орган влади. Водночас, у другій чверті XIX ст. посада синодального обер-прокурора так і не була зрівняна з міністерською, оскільки найважливіші справи, хоч і не без його впливу, продовжували розглядатися Синодом колегіально. Обер-прокурор отримав міністерську владу лише над світськими чиновниками, а компетенція Синоду щодо найважливіших питань церковного життя не обмежувалась. Це дозволяє дійти висновку про відсутність авторитаризації влади обер-прокурором. І в цьому контексті не можемо погодитись з висновком М. Морошкіна про те, що метою реорганізації Святейшого Синоду було посилення особистої влади обер-прокурора М. Протасова [11, ч. 1, с. 233], оскільки навряд чи можна особисті амбіції графа М. Протасова, якщо такі, звісно, були, ставити вище тієї командно-адміністративної системи, яка існувала за доби правління Миколи I. Йдеться про посилення інституту обер-прокуратури, розширення повноважень обер-прокурора як посадової особи, а не особисто того, хто її заміщував.

Список використаних джерел

1. Алексеева С.И. Институт синодальной обер-прокуратуры и обер-прокуроры Святейшего Синода в 1856–1904 гг. / С.И. Алексеева // Нестор. – 2000. – № 1. – С. 291–310.
2. Алексеева С.И. Святейший Синод в системе высших и центральных государственных учреждений пореформенной России 1856–1904 гг. / С.И. Алексеева. – СПб.: Наука, 2006. – 276 с.
3. Алексеева С.И. Синод как государственное учреждение Российской империи во второй половине XIX в. / С.И. Алексеева // Актуальные проблемы историографии дореволюционной России: Межвузов. сб. науч. тр. – Ижевск, 1991. – С. 149–164.
4. Барсов Т. В. Святейший Синод в его прошлом / Т. В. Барсов. – СПб.: т-во "Печатня С.П. Яковлева", 1896. – 446, [2], IV с.
5. Барсов Т.В. Синодальные учреждения прежнего времени / Т.В. Барсов. – СПб.: скоропечатня и лит. И.Ф. Пухира, 1897. – 249, [2], IV с.
6. Бердников И.С. Краткий курс церковного права православной церкви / И.С. Бердников. – [2-е изд.] – Казань: тип. Императорского ун-та, 1903. – 354 с.
7. Верховский П. В. Учреждение духовной коллегии и духовный регламент. К вопросу об отношении церкви и государства в России. Исследование в области русского церковного права. В 2 т. / П. В. Верховский. – Ростов н/Д: скл. изд. у автора, 1916. – Т.1: Исследование. – 1916. – 686, [2], XXVI, CLXXVIII с.
8. Глубоковский Н. Н. По вопросам духовной школы (средней и высшей) и об Учебном комитете при Святейшем Синоде / Н. Н. Глубоковский. – СПб.: Синодальная тип., 1907. – 148, [8] с.
9. Кондаков Ю. Е. Государство и православная церковь в России: эволюция отношений в первой половине XIX в. / Ю. Е. Кондаков. – СПб.: Издательство "РНБ", 2003. – 360 с.
10. Маслюк Е. Ю. Организационные изменения в составе Святейшего Синода во время правления Николая I / Е. Ю. Маслюк // Научная дискуссия: вопросы социологии, политологии, философии, истории. – М., 2012. – С. 18–24.
11. Морошкин М. Я. Материалы для истории православной церкви в царствование императора Николая I / [под ред. Н.Ф.Дубровина: в 2 ч.] / М. Я. Морошкин // Сборник Императорского Русского исторического общества. – СПб.: Тип. Тов-ва "Общественная польза", 1902. – Вып.113. – Ч. 1. – 1902. – 468 с.
12. Рункевич С.Г. Русская Церковь в XIX веке / С.Г. Рункевич. – СПб.: тип. А.П. Лопухина, 1901. – 232 с.
13. Специальные капиталы Святейшего Правительствующего Синода. – СПб.: Синодальная типография, 1914. – 220 с.
14. Регламент или Устав Духовной Коллегии от 25 января 1721 г. // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание I. – Т. VI – СПб.: В тип. II Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – № 3718.
15. Верховский П. В. Очерки по истории русской церкви в XVIII и XIX ст. / П. В. Верховский. – Вып. 1. – Варшава: тип. Варшавск. учеб. округа, 1912. – 148, [4] с.
16. Верховский П. В. Сущность и характер церковной власти / П. В. Верховский. – Сергиев Посад: тип. И.И. Иванова, 1916. – 15 с.
17. Сборник действующих и руководственных церковных и церковно-гражданских постановлений по ведомству православного исповедания / [Сост. Т. Барсов]. – СПб.: скл. изд. у авт., 1885. – 663, [III], CLXXVIII с.
18. Маслюк О. Роль митрополита Філарета (Дроздова) в системі

церковного управління за доби Миколи I очима сучасників / О.Маслюк // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. – Чернігів, 2011. – Вип. 87. – Серія: Історичні науки. – № 8. – С. 40–44. 19. Никанор, архиеп. Херсонский. Записки присутствующего в Святейшем Правительствующем Всероссийском Синоде архиепископа Херсонского Никанора / архиеп. Херсонский Никанор // Русский архив. – 1906. – № 2. – С. 355–427; № 9. – С.5–37. 20. Воспоминания и отзывы Московского митрополита Филарета, записанные его викарием преосвященным Леонидом // Русский архив. – 1907. – Кн.1 – № 1. – С. 51–56. 21. Смолич И.К. История Русской Церкви. 1700–1917 / И.К. Смолич // Макарий (Булгаков). История Русской Церкви: в 9 т. / Макарий (Булгаков) – М., 1995–1997. – Т.8. – Ч.1. – 1996. – 799 с. 22. Исмаилов Ф. Ф. Из воспоминаний секретаря при Св. Синоде Ф.Ф.Исмаилова / Сообщ. Ф.Терновский // Странник. – 1882. – Т.3. – № 9. – С. 73–88. 23. Именной от 11 мая 1722 г. Указ о выборе в обер-прокуроры в Синоде из офицеров // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание I. – Т. VI. – СПб.: В тип. II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – № 4001. 24. Инструкция обер-прокурору Св. Синода от 13 июня 1722 г. // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание I. – Т. VI. – СПб.: В тип. II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – № 4036. 25. Дмитриев С. С. Православная церковь и государство в пореформенной России / С. С. Дмитриев // История СССР. – 1966. – № 4. – С.20–54. 26. Высочайше утвержденный от 14 ноября 1836 г. Положение О Хозяйственном комитете при Св. Синода // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание II. – Т. XI. – Отделение второе. – СПб.: В тип. II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1837. – № 9705. 27. Высочайше утвержденный от 1 марта 1839 г. Положение о Хозяйственном управлении при Св. Синоде // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание II. – Т. XIV. – Отделение первое. – СПб.: В тип. II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1840. – № 12071. 28. Высочайше утвержденное от 1 марта 1839 г. Положение о Духовно-учебном управлении при Св. Синоде // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание II. – Т. XIV. – Отделение первое. – СПб.: В тип. II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1840. – № 12070. 29. Высочайше утвержденный от 1 августа 1836 г. Штат Канцелярии обер-прокурора Св. Синода // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание II. – Т. XI. – Отделение первое. – СПб.: В тип. II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1837. – № 9451. 30. Высочайше утвержденный от 1 марта 1839 г. Учреждение Канцелярии обер-прокурора Св. Синода // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание II. – Т. XIV. – Отделение первое. – СПб.: В тип. II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1840. – № 12068.

Елена Приходен

ПОЛНОМОЧИЯ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В СТРУКТУРЕ СВЯТЕЙШЕГО СИНОДА ВО ВТОРОЙ ЧЕТВЕРТИ XIX В.

В статье дана характеристика полномочий Святейшего Синода и тех организационных изменений, которые произошли в его структуре во второй четверти XIX в. Доказано, что реформы, проведенные обер-прокурорами С. Нечаевым и графом Н. Протасовым в 30–50-е гг. XIX в. в целом завершили перестройку высшего церковного управления на ведомственный лад. Особое внимание уделяется правовому статусу Канцелярии обер-прокурора, Хозяйственного и Духовно-учебного управлений. Акцент делается на том, что во время правления императора Николая I произошло усиление института обер-прокуратуры.

Ключевые слова: Русская православная церковь, Святейший Синод, Николай I, духовенство, обер-прокурор.

Olena Prykhodon

THE AUTHORITY AND ORGANIZATIONAL MODIFICATIONS OF THE MOST HOLY SYNOD'S STRUCTURE IN THE SECOND QUARTER OF THE 19TH CENTURY

The article considers the authority and organizational modifications which the Most Holy Synod's structure underwent during the second quarter of the 19th century. The author argues that the reforms which were carried out by the Chief Procurators S.D. Nechyayev and N.A. Protasov in the 1830's – 1850's finished the realignment of the supreme ecclesiastical administration in a bureaucratic manner completely. Special attention is paid to the legal status of the Chief Procurator's Chancellery, Department of Economy and Spiritual Educational Board. The author emphasizes the reinforcement of the Chief Procurator's institution in the reign of Nicholas I.

Key words: Russian Orthodox Church, Most Holy Synod, Nicholas I, clergy, Chief Procurator.